

HOOFSTUK 2

Die mens - Willem de Sanderes Hendrikz.

Willem de Sanderes Hendrikz is op 13 April 1910 op Brandfort, in die Vrystaat, gebore¹ as seun van Ernest Frederick en Henriette Marie Hendrikz.²

Willem de Sanderes is 'n familienaam. Die toevoeging "de Sanderes" aan die naam is volgens oorlewering van Franso herkoms.³

Willem se vader was 'n prokureur van beroep, en een van die eerste prokureurs in die Vrystaat.⁴ Met die uitsondering van 'n jaar wat hy in Bloemfontein werksaam was, het hy altyd in Brandfort gepraaktiseer. Die ou prokureursfirma, onder die naam Hendrikz en De Vletter, bestaan nog, alhoewel daar niemand met die van meer daaraan verbonde is nie.⁵

Willem 33/.....

1. Meiring, A.L. "An Orbituary and a Tribute. Willem de Sanderes Hendrikz." The South African Architectural Record, 24-27, Augustus 1959.
2. Likwidasië en distribusie rekening, Willem Hendrikz.
3. Johan de Sanderes Hendrikz het in 'n onderhoud, 27 Julie 1968, die volgende familietradisie vermeld: Ene Hendrikz was op pad na die Kaap in 'n Hollandse skip. Op die boot ontmoet hy 'n Comtessa de Sanderes wat op pad was na Batavia en 'n gereelde huwelik. In die Kaap aangekom het dit geblyk dat die Comtessa in verwagting was en gevolglik kon sy die reis nie verder voortsit nie. Die paartjie het hierop besluit om hulle in die Kaap te vestig.
4. "The Death of Mrs. Hendrikz", The Friend, 3 Junie 1955.
5. Korrespondensie: E.F. Hendrikz, 9 November 1968. Mnr. Hendrikz vertel ook dat sy vader 'n aktiewe lid van Brandfort se stadsraad was en dat hy verskeie ampstermyne as burgemeester afgelê het. Hy was ook fisies aktief en het o.a. aan voetbal en tennis deelgeneem. Sy geliefkoosde ontspanning was egter met 'n boek op die rusbank. Volgens 'n onvolledige koerantberig, in besit van mnr. A. Hendrikz, "Doyens of the Legal Fraternity", was prokureur Hendrikz op 74-jarige leeftyd nog aktief besig met sy werk maar het toe erken dat hy darem 'n bietjie oud word en een van die dae gaan aftree.

Willem se moeder, gebore Rademeyer, is in 1868 in Winburg gebore. Haar skoolopleiding het sy aan die Greenhill Klooster in Bloemfontein en aan die Bloemhof Seminarie, Stellenbosch, ontvang. Sy is in 1907 met Ernest Hendrikz getroud.⁶

Mev. Hendrikz was kunssinnig, maar die grootmaak van vier kinders het haar voltyds besig gehou en dit is eers in later jare dat sy tyd kon vind om privaat teken- en skilderklasse by te woon. Hierdie basiese opleiding is deur 'n onderwyseres in Brandfort, 'n mej. Rossouw, verskaf. Mev. Hendrikz het pragtige naaldwerk gedoen. Sy was 'n belese vrou en het in musiek belanggestel. Haar liefde vir diere het sy aan al haar kinders oorgedra.⁷

Willem was die tweede oudste kind van vier. Die oudste was 'n dogter, Jaqueline Maida (1908). Na Willem het gevolg Ernest Frederick (Fritz) (1911) en die jongste was nog 'n seun, André (1920).⁸ 'n Broertjie, Russell, tussen Ernest en André, is in 1919 oorlede.

Brandfort in daardie tyd was 'n tipiese Vrystaatse dorpie en Willem se kinderjare was sorgvry en gelukkig. Die Hendrikz kinders het, al het hulle op die dorp gebly, al die voordele van die plaaslewe gehad. Die spruit in die dorp was die plek waar hewige kleilatgevegte plaasgevind het. Vrugteboorde, omliggende plaasdamme en die klipkoppie bokant die dorp, met die klipfort daarop, het 'n besondere bekoring vir die seuns gehad. In die hoofstraat van die dorpie was die gebruikelike smidswinkel waarheen die seuns baie graag gegaan het.

Op jong leeftyd het die seuns met die tradisionele klei-osse kennis gemaak. Geel potklei was in grootmaat op die werf beskikbaar. Van die gewone klei-osse het Willem gou uitgebrei na perde met ruiters. Hy was sterk beïnvloed deur die "Cowboy"-films en -stories en hy het hom toegelê op perde met cowboys, kompleet met hoede, rewolwers en die wye broeke wat hulle tradisioneel gedra het.⁹

Deurdat 34/.....

6. "The Death of Mrs. Hendrikz", The Friend, 3 Junie 1955.

7. Korrespondensie: E.F. (Fritz) Hendrikz, 9 November 1968.

8. Likwidasie en distribusie rekening, Willem Hendrikz.

9. Korrespondensie: E.F. (Fritz) Hendrikz, 9 November 1968.

Deurdad die arms egter so maklik afgebreek het, het hy later maar geen arms meer aangesit nie.¹⁰

In sy jonger dae was prokureur Hendrikz baie lief vir perdry. Hy was goed bevriend met die stasiebevelvoerder van die plaaslike polisie en hulle het die polisieperde dikwels gaan oefen. Willem en sy broer Ernest, het dan gehelp om die perdestalle skoon te maak. Die bantoeikonstabel was natuurlik bly oor die hulp en het hulle een keer, op eie versoek, aan mekaar geboei en in die gevangenissel toegesluit. Saam met hulle vader het hulle dan ook dikwels op plase in die omgewing gaan jag - eers met die perdekar en later met die motor. Sodoende het hulle redelike skuts en perderuiters geword. Willem was baie lief vir perdry en het nooit sy belangstelling in hierdie diere en sport verloor nie. Die Hendrikz kinders was verder aangemoedig om troeteldiere aan te hou. Daar was altyd iets lewendigs in die huis of op die werf o.a. koeie, kalwers, perde, honde, donkies en selfs 'n apie. Die kinders is egter ook sterk aangemoedig om te lees. Aan leesstof het dit nooit ontbreek nie. In die huis was 'n groot versameling boeke en tydskrifte beskikbaar.¹¹ Een hele muur van die woonkamer was 'n boekrak van vloer tot plafon.¹² Elke lid van die familie kon inteken op 'n geliefkoosde tydskrif. Daar is ook gebruik gemaak van die dorpsbiblioteek en die boekwinkel van mnr. Verwoerd, die vader van Hendrik Verwoerd, die latere Eerste Minister van Suid-Afrika, wat 'n groot vriend van prokureur Hendrikz was.

Willem kon nooit genoeg tyd kry vir lees nie. Voor die koms van elektrisiteit het die kerse dikwels tot laat gebrand en was Willem die laaste om sy boek neer te sit.¹³ Die leesstof van die Hendrikze was nie beperk tot die Afrikaanse leesstof van daardie dae nie, daar was ook altyd buitelandse tydskrifte in die huis.¹⁴ Deurdad Willem so baie gelees het, het daar vir hom wêreld oopgegaan wat nie vir die normale Afrikanerseun van daardie dae bestaan het nie. Van jongs af reeds het hy bewus geword van 'n andersoortige wye wêreld wat ontdek kon word.

Soos 35/.....

10. "Willem Hendrikz, South Africa's most outstanding Sculptor!"
The Friend, 22 Augustus 1950
11. Korrespondensie: E.F. (Fritz) Hendrikz, 9 November 1968.
12. Korrespondensie: Hansje Hendrikz, 13 Oktober 1968.
13. Korrespondensie: E.F. (Fritz) Hendrikz, 9 November 1968.
14. Onderhoud: Hansje Hendrikz, 25 Julie 1968.

Soos verwag kon word, het Hendrikz as volwassene hierdie lees-
lus behou. Hy het hom nie beperk tot boeke oor kuns en ~~aan~~
verwante onderwerpe nie. Sy belangstelling het oor 'n wye ver-
skeidenheid van onderwerpe gestrek. Hy het graag werke van
skrywers soos Huxley en James Joyce gelees, asook boeke oor
kuns en ander onderwerpe, veral oor inboorlingkuns, in die oor-
spronklike Duits.¹⁵

Willem kon van jongs af goed teken. Sy skoolboeke was altyd
versier met wapens of skilde, Romeinse soldate of wilde diere.
Op die kolf van die seuns se windbuks het Willem 'n arend met
uitgestrekte vlerke met 'n knipmes uitgekerf.¹⁶ Op 'n stadium
het hy vir homself 'n eksemplaar van "Ampie" geïllustreer.¹⁷
Verder het hy baie belanggestel in sy moeder se skilderye en
het probeer om dit na te boots.

Kunsonderrig was in daardie dae maar skaars en Willem moes maar
self sy eie talent ontwikkel. Toevallig het 'n Duitse skilder,
Fritz Hickmann, hom vir 'n kort tydjie op Brandfort kom vestig
en Willem het sodoende die geleentheid gehad om sy eerste te-
ken- en skilderklasse privaat by te woon.¹⁸ Van hierdie vroeë
werkies het een bewaar gebly. Dit is 'n pasteltekening wat
toon dat die 14-jarige Willem toe reeds 'n verbasende sin vir lyn
en perspektief gehad het.¹⁹

Tydens die Eerste Wêreldoorlog het die twee oudste broers in-
tens belanggestel in enige iets wat met militêre krygstuig, u-
niforms, knope, wapens, vlae en dies meer te doen gehad het.
Die pas teruggekeerde soldate nl. twee ooms en prokureur Hen-
drikz se jonger vennoot, wat by die Hendrikzfamilie ingewoon
het, asook 'n Basoetoe tuinjong, wat in Oos-Afrika oorlogsdienste
gedoen het, het hierdie belangstelling verder aangemoedig.
Hier moet waarskynlik die begin van Willem se belangstelling vir
heraldiek gesoek word.

Willem 36/.....

15. Korrespondensie: Hansje Hendrikz, 13 Oktober 1968.
16. Korrespondensie: E.F.(Fritz) Hendrikz, 9 November 1968.
17. "Willem Hendrikz, South Africa's most outstanding Sculptor",
The Friend, 22 Augustus 1950.
18. Korrespondensie: E.F.(Fritz) Hendrikz, 9 November 1968.
19. Schwellnus, O.E. "Willem de Sanderes Hendrikz", Tydskrif
vir Letterkunde, 52-57, Jaargang 2, no. 1, Maart 1952.

Willem was n baie entoesiastiese skoolkadet en was in sy senior skooljare n knap en deftige onderoffisier.²⁰ Hy het toe reeds die bynaam "Captain" gehad.²¹ As skolier het Willem ook belanggestel in sport en hy was n goeie voetbalspeler. Sy beste vakke was Houtwerk en tale en hy het veral in Letterkunde belanggestel.²² Hy en die skryfster, Hettie Smit, wat later die bekende boek "Sy kom met die Sekelmaan" geskryf het, het saam privaat Engels Hoër geneem terwyl die res van die matriekklas Engels Laer geneem het. Hulle het baie grap-pe gehad, veral in verband met Chaucer.

Op skool was Willem n aangename persoon, opgeruimd maar tog teruggetrokke en eenkant. Hy was n dromer en idealis²³ maar nie in die sin wat hy toe oë deur die lewe gegaan het nie. Baie jare later het hy in n toespraak van sy kinderjare vertel, waaruit sy skerp en kritiese opmerkingsvermoë geblyk het.²⁴

Mnr. en mev. Hendrikz was tradisionele gasvrye plattelanders en enige besoeker, groot of klein, was altyd welkom. Willem se broer, Fritz, onthou dat die atmosfeer in hulle ouerhuis onvergeetlik was. Die kinders het van kleins af hulle plekke leer ken en daar was sekere vasgestelde reëls in die huis. Tog is hulle, in vergelyking met hulle tydgenote, nie streng konserwatief grootgemaak nie. Enige versoek wat hulle aan hulle ouers gerig het, was op meriete oorweeg en die beslissings daarvoor was duidelik.²⁵

Hulle 37/.....

20. Korrespondensie: E.F.(Fritz)Hendrikz, 9 November 1968.
21. Korrespondensie: J.A. Rossouw, 18 Julie 1968.
22. Korrespondensie: E.F.(Fritz)Hendrikz, 9 November 1968.
23. Onderhoud: Mev. S.J.H. van Vuuren, 28 September 1971.
24. In aantekeninge vir n toespraak gehou vir lede van die Maria van Riebeeckklub wat in die besit is van mnr. A. Hendrikz, vertel Willem van die mooiste doringboom in die Vrystaat, langs die kerk wat uitgekap is omdat daar altyd n onderlinge onenigheid was oor wie se motor daar moes staan. Die skoolraad het al die peperbome op die skoolterrein uitgekap en n uitheemse "privet"-heining daaromheen geplant. Hierdie mense het hulle stemme oor Kuns en Kultuur op vergaderings laat hoor.
25. Korrespondensie: E.F.(Fritz)Hendrikz, 9 November 1968.

Hulle was n opgewekte familie met n uitbundige humorsin.²⁶

In sy matriekjaar was Willem voornemens om aansoek te doen vir opleiding as leëroffisier by die Militêre Akademie te Sandhurst, Engeland. Willem se ouers was nie baie ingenome met hierdie idee nie en hoewel hulle hom nie teengestaan het nie, het sy ontsag vir hulle gevoelens hom laat besluit om liewers universiteit toe te gaan.²⁷ Willem wou graag n beeldhouer word - vir sy vader was n regsloopbaan, liefs in sy eie praktyk wanselfsprekend. Sy moeder, wat van die begin af n simpatieke begrip vir haar seun se aspirasies getoon het, het egter gevoel dat Willem n veiliger loopbaan as die van n beeldhouer moet kies. Ten slotte het dit uitgeloop op n kompromis en Willem het besluit om argitek te word.²⁸ So het hy ingeskryf vir die kursus in argitektuur aan die Universiteit van die Witwatersrand.

Gedurende die eerste jaar aan die universiteit het Willem sy eerste vrou, Johanna Francina Smuts (Hansje) ontmoet. Haar suster was n vriendin van Willem se suster. Willem was vreemd in die stad en hy word deur die Smutsfamilie genooi om te kom kuier. Hy draai n paar keer halfpad om maar daag tog uiteindelik een Sondag op. Dit was liefde met die eerste oogopslag.

As gevolg van n ernstige motorfietsongeluk kon hy nie aan die einde van die jaar eksamen aflê nie en moet die jaar daarna sy eerstejaarskursus herhaal.²⁹

Terwyl Willem aan die universiteit studeer het, was hy n lid van die Verteenwoordigende Studente Raad en het hy ook aangesluit by die universiteit se Argitektuur Vereniging. Hy het ook deel uitgemaak van die universiteit se eerste rugbyspan³⁰

en 38/.....

26. Korrespondensie: Hansje Hendrikz, 13 Oktober 1968.
27. Korrespondensie: E.F.(Fritz)Hendrikz, 9 November 1968.
28. Schwellnus op. cit.
29. Onderhoud: Hansje Hendrikz, 25 Julie 1968. In n brief (28 Januarie 1975) vertel Hansje dat die basis van Willem se skedel gebreek was en dat hy vir maande n gespalkte kakebeen gehad het.
30. "Personalialia", onvolledige koerantuitknipsel in die besit van A. Hendrikz.

en het as bebaarde haker glo heelwat opskudding veroorsaak.³¹

Hoewel hy deur die simpatieke aanmoediging van prof. G.E. Pearse n blywende belangstelling in die boukuns ontwikkel het, was Willem tog ook vervul met verterende belangstelling in die skilder en veral in die beeldhoukuns.³² Tydens sy studente-jare kon hy byvoorbeeld nie die verleiding weerstaan om beeldhouklasse by die Tegnieese Kollege in Johannesburg te neem nie.³³

Vir sy finale eksamen in die argitektuur het Willem na Londen gegaan. Die geld vir hierdie reis het hy verdien met buiteblad ontwerpe wat hy vir "Die Huisgenoot" gemaak het. As gevolg van n misverstand het hy twee maande te vroeg in Londen aangekom. Hy het die geleentheid aangegryp om deelyds kuns-klasse by die Central School of Art by te woon waar John Skeaping een van sy leermeesters was. Dit het die einde van Hendrikz se "veilige" loopbaan beteken. Eenmaal in die kosmopolitiese atmosfeer van n Europese kusskool kon niks hom meer keer nie. Enige weke na sy aankoms in Londen het n ontstelde vader en moeder n brief ontvang dat hy die boukuns vaarwel toegeroep het en die geld, wat hulle aan hom vir die argitekseksamen gegee het, wou gebruik om vir n jaar by n kuns-skool in te skryf.³⁴

In hierdie besluit het Hansje, aan wie hy op daardie stadium verloof was, n belangrike rol gespeel. Haar bystand het hom gehelp om die argitektuur te laat vaar ten gunste van beeldhoukuns. Sy was in Suid-Afrika terwyl hy in Londen was en op sy versoek het Hansje sy vader hom met die nuwe omstandighede laat versoen.³⁵

Hendrikz 39/.....

31. Korrespondensie: E.F.(Fritz)Hendrikz, 9 November 1968.

32. Schwellnus op. cit.

33. "Personalialia." Onvolledige koeranuitknipsel in die besit van A. Hendrikz. n Werk uit die jare, n duiwelsmasker is lank deur sy moeder in n laai gebêre, bang vir wat die mense daarvan sou sê. Dit is tans in die besit van mnr. E.F. Hendrikz.

34. Schwellnus op. cit. Volgens n brief van Hansje, gedateer 2 April 1976, wou Willem die geld gebruik vir die uitstalling in Londen.

35. Onderhoud: Hansje Hendrikz, 25 Julie 1968.

Hendrikz het gevoel dat, as hy sy argitekseksamen sou aflê, hy hom verplig sou voel om ook in dié rigting in sy onderhoud te voorsien. Sou hy egter die eksamen nie aflê nie, sou hy sy geld moes verdien as beeldhouer. Dit is hierdie oorweging wat hom die keuse laat maak het.³⁶

Hendrikz het onder uiters moeilike omstandighede studeer. Weens die ekonomiese depressie en n gevoel van eie trots was hy byna van alle geldelike hulp afgesny en hy moes dikwels honger klas toe gaan.³⁷ Vanaf 18 tot 31 Julie 1934 het Hendrikz deelgeneem aan n groepuitstalling in die Cooling Gallery, Londen. Die uitstalling was gehou deur ses kunstenaars van die Gemenebes en het uit beeldhouwerk, skilderye en tekeninge bestaan. John Skeaping het ingewillig om die voorwoord tot die katalogus te skryf.³⁸

Hoewel 40/.....

36. Onderhoud: J. de S. Hendrikz, 27 Julie 1968. Prof. H. Martienssen vertel, 24 September 1968, dat as Willem besluit om kunstenaar te word, hy besluit om dit voluit te word. Hy speel die rol van kunstenaar uitstekend en hy geniet sy rol. Vir hom is kunstenaar wees, n manier van lewe. Kuns moet deel vorm van jou daaglikse bestaan.
37. Schwellnus op. cit. Die jagtersinstink van die Suid-Afrikaanse boer het hom op die Trafalgarplein egter n slag goed te pas gekom. Hy het n ou dame die duiwe sien voer. Toe sy klaar was en haar pakkie weggooi het Willem dit opgetel en met die laaste paar krummels in sy hand gewag. n Paar minute later was hy op pad, met twee duiwe in die moue van sy wintersjas, terug kamer toe. Die Nieu-Seelandse beeldhouer met wie hy die ateljee gedeel het was geskok maar ook honger en daardie aand het hulle "Soep al la Nelson" geniet. Willem het die opmerking gemaak dat duiwe in ieder geval die beeldhouer se grootste vyand is.

Volgens n brief van Hansje, gedateer 13 Oktober 1968, het Willem gedurende hierdie tyd eers vir n tyd lank in Earls Court gewoon en vervolgens na Chelsea verhuis.

38. Katalogus: The Cooling Galleries, 92 New Bond Street
W.I. Sculpture, Paintings and Drawings by 6 Colonial artists.

Hoewel Hendrikz vir ongeveer n jaar in die buiteland studeer het, het hy geen diploma of sertifikaat verwerf nie, tog moes hy die een of ander bewys ontvang het dat hy wel klasse byge- woon het terwyl hy in Londen was, daar hy later sy M.A.- graad behaal het.³⁹

Voordat Hendrikz in 1934 na Suid-Afrika teruggekeer het, het hy eers vir n paar maande na Duitsland gegaan, waar hy n stu- die maak het van moderne beeldhoukundige argitektuur.⁴⁰

Kort na sy terugkoms in Suid-Afrika het Willem en Hansje op 8 Desember 1934 in die huwelik getree.⁴¹

Hansje 41/.....

- 39. Korrespondensie: Hansje Hendrikz, 28 Januarie 1975.
- 40. "Personalia" onvolledige koerantuitknipsel in die besit van A. Hendrikz.
- 41. Hansje Hendrikz vertel in n onderhoud, 25 Julie 1968, dat hulle in die Sykapel van St. George's Katedraal in Johannesburg getroud is. Willem het Deken Palmer geken en die troue gereël, al was hulle lidmate van die N.G. Kerk. Hansje was geklee in n pikswart rok van buitegewone snit wat gemaak was volgens n tekening van Willem. Tenspyte van sy kunstnaarsopvatting, het Willem ingewillig om die konvensionele troudiens te aan- vaar, terwille van die gevoelens van Hansje en sy moe- der.

Op die troufoto's het Willem reeds die volbaard wat hy deur sy lewe gedra het. Hy het dit slegs een keer af- geskeer en wel toe hy en Hansje (ongetroud) voorgestel is as kerklidmate, op versoek van Hansje wat darem wou gehad het dat hulle kinders gedoop moes word. Dit is moeilik om hom voor te stel sonder hierdie donker baard wat hom na n Ou Testamentiese profeet laat lyk het. Die volgende staaltjie is deur n verlangse familielid E.F. Hendrikz (telefoongesprek, 22 Augustus 1968) ver- tel: Toe Hendrikz in 1934 van Engeland teruggekeer het was wit pakke hoog in die mode. Hy het, in n wit pak geklee, en met donker golwende hare en baard aan die deur van sy vroeëre losiesplek geklop. Die swart be- diende het oopgemaak, een kyk gegee en na binne gestorm terwyl hy uitgeroep het: "Miesies, miesies, kom gou! Dit is die Here Jesus Christus."

Hansje was 'n opgeleide snelskriftikster. Sy het begin met 'n studie in die Regte maar het dit weer laat vaar toe sy en Willem getroud is. Na hulle troue het sy as snelskriftikster gewerk. Van Willem se pa het die paartjie (£200) (R400) as trougeskenk gekry en hulle het in 'n kelderwoonstel in Rosabel Place, Hillbrow, gaan woon. Die woonstel het uit twee kamers bestaan waarvan die een ingerig was as 'n ateljee, terwyl die ander as woonvertrek moes gedien het. Later het hulle in 'n woonstel in Peter House gewoon. Hulle het slegs twee meubelstukke gehad, 'n bed en 'n stoel.⁴²

Willem was nou voltydse beeldhouer. Hy was jonk en idealisties en besiel met die rewolusionêre teorieë van die moderne kuns.⁴³

Maar 42/.....

41. (vervolg) Willem Hendrikz was 'n groot man. Sy gesig was karaktervol: sagte groen-bruin oë, klassieke neus en ingetoë glimlag en dan die donker hare en baard. Mev. Ines Aab-Tamsen, wat een van sy studente was, onthou in 'n onderhoud, 17 Augustus 1968, dat dit veral sy hande, en die manier waarop hy hulle gebruik het, was wat 'n mens bygebly het.

Hy het nie van klere gehou nie, veral nie aan vrouens nie. Hansje vertel in 'n onderhoud, 25 Julie 1968, dat hy die Sanlam beeld "Moeder en Kind" eers as naakfigure gemoedleer het en eers daarna klere bo-oor aangebring het.

Wat sy eie kleredrag betref was hy 'n perfeksionis. As hy werklik konvensioneel aangetrek was, was dit in die beste smaak. Prof. H. Martienssen, vertel in 'n onderhoud, 24 September 1968, dat Hendrikz se klere altyd van pragtig geweefde materiaal was en perfek in alle besonderhede.

42. Onderhoud: Hansje Hendrikz, 25 Julie 1968.

43. Willem Hendrikz was 'n ware intellektueel. Kunstenaar wees het vir hom beteken om die lewe in vorm uit te druk. Hy was egter nie net geïnteresseert in alle fasette van die lewe nie maar het ook navorsing gedoen, gelees en nagedink oor 'n wye verskeidenheid van onderwerpe wat by die beeldhoukuns aangesluit het.

Maar hy was nog onbekend. Die eerste groot opdrag wat hy as beeldhouer ontvang het, was vir 'n muurpaneel in die ingang van Escomhuis in Johannesburg.⁴⁴

Hy het in hierdie tyd ook geleentheid gekry om sy kennis van decorontwerp wat hy gedurende sy universiteitsjare opgedoen het, toe te pas. Hy het die decor vir 'n opvoering van Stefan Zweig se "Volpone", 'n maskerspel wat in die kunsskouburg van Johannesburg opgevoer is, ontwerp, asook later vir Siegfried Mynhardt se opvoering van "Die Rooi Pruik" wat op 'n landswye toer gegaan het en waarin Hansje ook 'n rol gespeel het.⁴⁵

Vanaf 30 April tot 11 Mei 1935 het hy sy eerste uitstalling in Suid-Afrika gehou. Dit was 'n eenmanuitstalling wat plaasgevind het in die vertoonlokaal van De Kock en Kessel in Johannesburg. Die voorwoord in die katalogus was geskryf deur Rex Martienssen en die uitstalling is geopen deur Sir William Dalrymple.⁴⁶ Behalwe beeldhouwerk was daar ook tekeninge op die uitstalling, o.a. sy decorstudies vir "Volpone".⁴⁷

Van 8 tot 13 Junie 1936 het hy deelgeneem aan 'n groepsuitstalling in die stadsaal van Bloemfontein waar hy tekeninge en twee beeldhouwerke uitgestal het.⁴⁸

Hy 43/.....

44. Meiring op. cit.

45. (foto) Rand Daily Mail, 22 Maart 1936, asook Korrespondensie: Hansje Hendrikz, 2 April 1976. Mev. Ines Aab-Tamsen vertel in 'n onderhoud, 17 Julie 1968, hoe graag Hendrikz, toe hy aan die personeel van die Witwatersrandse Universiteit verbonde was, gehelp het met die decor van studenteopvoerings. Hy het ook belanggestel in kostuumontwerp.

46. Katalogus: De Kock en Kessel, Rissikst. Johannesburg: 30 April-11 Mei 1935.

47. "Student's exhibition of modern drawings and sculpture", onvolledige koerantberig in die besit van A. Hendrikz.

48. Katalogus: O.V.S. Kuns en Kunsvlyt Vereniging, Stadsaal, Bloemfontein.

Hy het ook deelgeneem aan die Suid-Afrikaanse kunsuitstalling van die Rykstentoonstelling wat op 14 September 1936 in Johannesburg begin het.⁴⁹

Vir die voltooiing van sy eerste groot-opdrag - die muurpaneel in Escomhuis - het hy, vir daardie dae, 'n groot som geld ontvang. Hy het daarmee 'n motor gekoop en in 1936 oorsee gegaan.⁵⁰ Hy en Hansje het België, Frankryk, Duitsland, Oostenryk en Italië vir vyf maande lank met hulle motor deurkruis waar hy feitlik in die kunsmuseums gelewe het.⁵¹

Hendrikz het gedurende hierdie reis met 'n studie van argitektoniese beeldhoukuns begin, waaraan hy 'n hele aantal jare gewerk het. 'n Deel hiervan het hy gebruik op 'n simposium oor Kuns in die Argitektuur. Dit is gepubliseer in die offisiële orgaan van die Instituut van Argitekte.⁵²

In Junie 1937 het hy teruggekeer van sy studiereis om vanaf 1 Julie 1937 sy aanstelling as lektor in Kunsgeskiedenis en Teekenskuns aan die Universiteit van die Witwatersrand te aanvaar.⁵³ In die Kunsgeskiedenis het hy gekonsentreer op sekere onderwerpe waarin hy self geïnteresseert was, soos Bantoe pottebakkerie, Primitiewe kuns, Argaise kuns en decorontwerp. Vir die klassieke kuns het hy geen belangstelling gehad nie en hy wou nie lesings daarvoor aanbied nie.⁵⁴ Van 1937 tot 1945 was hy verbonde aan die universiteit met 'n onderbreking weens oorlogsdienste.⁵⁵

Hansje 44/.....

49. Katalogus: Rykskou, 1936.
50. Onderhoud: Hansje Hendrikz, 25 Julie 1968.
51. "Kunsskilder vertel van sy indrukke", Die Vaderland, 12 Junie 1937. Dit is gedurende hierdie reis dat Willem in Frankryk die kameelhaar monnikspy, wat hy so dikwels gedra het, bekom het. By hierdie monnikspy het hy gewoonlik sandale of houtklompe aangetrek.
52. Hendrikz, W. de S. "Art in Architecture", The South African Architectural Record, 82-88, April 1948.
53. "Kunsskilder vertel van sy indrukke", Die Vaderland, 12 Junie 1937.
54. Onderhoud: Prof. H. Martienssen, 24 September 1968.
55. Onderhoud: Hansje Hendrikz, 25 Julie 1968.

Hansje en Willem se oudste kind, Johan de Sanderes, is op 8 September 1938 gebore, die tweede, 'n dogter, Annemarie, het op 9 Junie 1940 die lewenslig aanskou. Hansje wat na haar huwelik benewens tikwerk, ook verhoog- en radiowerk gedoen het, was nou voltyds moeder, vrou en ook Willem se sekretaresse.⁵⁶

Hansje was gedurende hulle hele getroude lewe Willem se anker aan die werklikheid. Hy het volmondig erken dat sy die stabiliserende invloed in sy lewe was⁵⁷ sonder wie sy swerwersdrang skoon handuit sou geruk het.⁵⁸ Sy was 'n lewenslustige persoon, sonder om rusteloos te wees. Sy was nugter en prakties, wakker en taktvol en het tussen Willem en die lewe gestaan.⁵⁹ Sy was sy twee voete op die aarde.

Die Hendrikze het graag onthaal en Willem was 'n sjarmante gasheer. Hy het 'n groot behoefte gehad aan intieme kontak en was op sy gelukkigste as hy met sy vriende of familie kon aansit by hulle lang hout tafel.⁶⁰

Hy was 'n aangename causeur wat prikkelend kon praat oor kuns en die lewe en hy het dikwels 'n skerp oordeel gevel of 'n opmerking gemaak, wat tog ook weer baie menslik was.⁶¹ Met sy sprankelende sin vir humor kon hy kostelike staaltjies vertel, meestal nie die waarheid nie en self uitgedink.⁶²

Hoewel 45/.....

56. Bothma, Manena: "Hy het "Reën" gemaak", Sarie Marais, bl. 18, 19, 30, 31, 24 Junie 1953.
57. Korrespondensie: Hansje Hendrikz, 13 Oktober 1968.
58. Schwellnus op. cit.
59. Bothma op. cit.
60. Onderhoud: Prof. H. Martienssen, 24 September 1968. Willem se seun, Johan, vertel ook, 27 Julie 1968, dat sy vader 'n connoisseur van goeie wyn was en homself kon verloor in 'n bord goed voorbereide woedsel.
61. Dekker, G. "n Skeppende lewe beëindig", Die Huisgenoot, 28-31, 8 Mei 1959.
62. Onderhoud: J. de S. Hendrikz, 27 Julie 1968. Een van hierdie staaltjies is die volgende ("Willem Hendrikz het plek in harte van alle kunsliefhebbers verower," Die Transvaler, 10 Januarie 1959): Gedurende die oorlog in die Libiese woestyn het Hendrikz 'n obsessie ontwikkel om net een keer te bad. Hy het sy drinkwater begin spaar en toe hy genoeg gehad het, die toneel begin voorberei. 'n Duik in die sand, in die duik 'n bokseil en daarin die
 kosbare/.....

Hoewel hy geneig was tot die filosofie was Willem Hendrikz tog nie 'n godsdienstige man in die sin dat hy nie kerklik georiënteerd was nie.⁶³ Sy spontane lewensfilosofie het aangesluit by die oosterse filosofie, soos Taoïsme of Zen-Bhoedisme. So was die skepping vir hom 'n daaglikse wonder. Hy kon op die grond sit, met 'n handvol aarde in sy hande en dan vergeet van ander dinge. Dan kon 'n mens nie tot hom deurdring nie, dit was asof hy met die grond gekommunikeer het. Natuurlikheid, eenvoud en spontaniteit was nie net belangrike beginsels in sy lewensfilosofie nie, maar ook 'n manier van lewe wat spontaan uit homself voortgevloei het.⁶⁴

Met die uitbreek van die Tweede Wêreldoorlog het Willem gevoel dat hy in so 'n tyd nie kon agterbly nie en dat dit sy plig was om by die leër aan te sluit.⁶⁵ Van 1940 tot 1943 was hy verbonde aan die Geniekorps as Stafoffisier Kamouflering.⁶⁶ Hy was eers instrukteur by die Suid-Afrikaanse Militêre Kollege en daarna dien hy as staf-offisier in die Suid-Afrikaanse genie-troep 46/.....

62. (vervolg) kosbare water. Op die rand van die nirwana het hy, natuurlik sonder 'n draad aan, begin seep smeer. Agter hom het hy eienaardige geluide gehoor. Toe hy omkyk was 'n kameel besig om al sy badwater uit te drink.
63. Onderhoud: Hansje Hendrikz, 25 Julie 1968. Willem het gesê dat hy 'n ateiër was en het dit ook geskryf as hy sy kerkverband iewers moes invul. Hy het predikante vermy.
64. Onderhoud: J. de S. Hendrikz, 27 Julie 1968. 'n Gebeurtenis wat 'n groot indruk op Hendrikz gemaak het, was die volgende: Hy was op 'n opelugete en 'n buffetete sou bedien word. Toe dit tyd word om te eet, het Kolonel Jack Devenish by die lang tafel in die middel van die saal gaan staan, die tafel met sy hande vasgevat en gesê: "Thank God for good food, good wine and good company". Hy het nie op die tafel geklop of sy oë gesluit nie, maar die men-se aangespreek. So moet godsdiens wees, spontaan en eg, deel van die alledaagse lewe, het Hendrikz geglo.
65. Onderhoud: Hansje Hendrikz, 25 Julie 1968.
66. Dekker op. cit.

troepe in Egipte en Cyrenaica.⁶⁷

Deur sy werk in die leër het hy begin belangstel in kamoufleerwerk. Vir twee jaar het hy 'n menigte gegewens in verband hiermee versamel en 'n aantal stukke geskryf wat as handboekies sou dien: "The Principles of Concealment and Camouflage", "Camouflage and Aerial Warfare", "The Application of the principles of Camouflage in the Field Standard" en "Improvised Materials for Camouflage in the Field Camouflage and Tactical Operations". Hy het ook 'n kort historiese oorsig oor die geskiedenis van kamoufleer voltooi en 'n skripsie oor kleur-koördinasie. Hendrikz het 'n idee gehad om oor militêre kamoufleerwerk 'n M.A.-verhandeling te voltooi aan die Universiteit van die Witwatersrand.⁶⁸ Hy het hierdie plan egter nooit verwerklik nie.

'n Groot deel van sy diens in die Tweede Wêreldoorlog het Hendrikz in Noord-Afrika deurgebring. Die oorlog self moes 'n groot invloed op 'n fyngevoelige mens soos hy gehad het. Ander invloede was ook die onbekende landskap en die vreemde kulture om die Middellandse See. Hendrikz self sê dat die tyd in die leër hom in noue aanraking gebring het met die mens self, van wie hy eers 'n bietjie afsydig gestaan het.⁶⁹

In 47/.....

67. "Willem de Sanderes Hendrikz M.A.", Zuid-Afrika, bl. 26, 27 35ste jaargang, no. 2, Februarie 1968. Volgens Schwellnus, (op. cit.) het Hendrikz 'n groot bewondering gehad vir Genl. Smuts, wat dan ook aan hom spesiale verlof gegee het om as kaptein in die leër sy baard te behou. Volgens 'n brief wat Willem geskryf het aan 'n sekere "General", 29 April 1958 (die brief is in die besit van A. Hendrikz) wou hy ook deelneem aan die kompetisie vir die Smuts gedenkmonument. Dit was egter die jaar voor sy dood en hy het nooit so ver gekom om sketse vir die beeld te maak nie.
68. Korrespondensie: Willem Hendrikz aan The Commandant, S.A. Military College, 24 September 1942. Die brief is in besit van A. Hendrikz.
69. Bothma op. cit.

In 1944 is Willem as gevolg van swak gesondheid uit die leer ontslaan. Hy het bowendien spesiale verlof van die universiteit verkry en hierdie tydperk van siekverlof gebruik om na Amerika te gaan om te gaan navorsing doen in verband met kunsopleiding.⁷⁰ Hy vertrek 10 Mei 1944.⁷¹ Willem het daar die metodes van kunsopleiding aan die Onderwys Opleidingskollege van die Columbia Universiteit, die mees gevorderde opvoeding-sentrum in die Verenigde State, bestudeer. Voorts het hy 'n besoek gebring aan die kunsskole van Columbia, Harvard en New York, asook aan die Yale Universiteit. Hierdie studies het hom sterk bewus gemaak van die swak kunsopleiding wat in daardie tyd in Suid-Afrika bestaan het.⁷²

Terwyl hy aan die Universiteit van Columbia navorsing gedoen het, het hy 'n dissertasie oor kunsopleiding geskryf waarmee hy 'n M.A.-graad aan die Universiteit van die Witwatersrand verwerf het.⁷³ Die verhandeling was getitel "Essential Considerations in designing a new system of art education for South African Schools and Universities" en is gedateer Junie 1945.

Hendrikz het 1945 uit die Verenigde State teruggekeer. Die reis na Suid-Afrika het vyf weke geduur en die troepeskip waarmee hy gereis het, is amper deur die Duitsers getorpedeer.⁷⁴

In 48/.....

70. Onderhoud: J. de S. Hendrikz, 27 Julie 1968. Gerard Büchner, versamelaar en bewonderaar van Willem se werk het hom geld aangebied om Amerika toe te gaan. Hendrikz wou die geld nie sommer neem nie en het in ruil daarvoor 'n klomp beeldhouwerk vir Büchner uitgewoer. Gerard Büchner, broer van Gerald, sê in 'n telefoongesprek, 26 Julie 1968, dat hy sou saamgegaan het maar 'n visa was moeilik bekombaar gedurende die oorlog en hy moes die plan laat vaar.
71. (Geen opskrif foto) Die Vaderland, 10 Mei 1944.
72. "Rand sculptor's impressions of methods and outlook of American Universities" The Star, 26 Januarie 1945.
73. Vorster, J.P.: "Willem Hendrikz - Die man en sy werke", Die Brandwag, bl. 22-23, 1 Februarie 1946.
74. Onderhoud: J. de S. Hendrikz, 27 Julie 1968.

In Maart 1945 het hy sy betrekking aan die Universiteit hervat. Hy was egter rusteloos en wou nie aan 'n reëlmaat en veral nie aan 'n universiteitsrooster gebonde wees nie. Hy het dus na 'n kort rukkie sy betrekking neergelê om hom voltyds aan sy eie werk te wy. Sy verswakte gesondheid kon ook bygedra het tot die besluit,⁷⁵ asook die feit dat hy gevrees het dat die beskouende, akademiese lewe 'n bedreiging kon wees vir sy skeppende krag en vermoëns. Die stap wat hy geneem het was besonder moedig vir 'n kunstenaar in daardie tyd.⁷⁶

Willem Hendrikz se tweede eenmanstentoonstelling het van 21 tot 24 November 1945 in die Constantia Galleries in Johannesburg plaasgevind. Die uitstalling was geopen deur dr. T.W.B. Osborne.⁷⁷

Hy het ook deelgeneem aan 'n uitstalling van die Oranje Vrystaatse Vereniging vir Kuns en Kunsvlyt vanaf 13 tot 18 Oktober 1947, waar hy twaalf beeldhouwerke uitgestal het.⁷⁸

Die derde eenmanstentoonstelling van 28 November tot 13 Desember 1947, het in Christi's Kunstgalerie in Pretoria plaasgevind en is deur professor A.M. Meiring geopen. Beeldhouwerk en 'n aantal tekeninge is uitgestal. Onder die tekeninge was "Merse Matroe", die enigste skets wat oorgebly het van die tekeninge wat hy in 1942 in Noord-Afrika gedoen het. Al die ander tekeninge was in 'n portefeulje wat weggeraak het op die terugreis na die Unie.⁷⁹

Van 9 tot 22 Maart 1948 het hy deelgeneem aan 'n uitstalling van die "Nuwe Groep" in die Gainsborough gallery, Johannesburg, waar hy "Gandhi" vir die eerste maal uitgestal het.⁸⁰

Hendrikz 49/....

75. Onderhoud: Prof. H. Martienssen, 24 September 1968.

76. Dekker op. cit.

77. Katalogus: Constantia Galleries: 408, Stuttaford Chambers, Johannesburg. 21 - 24 November 1945.

78. Katalogus: Oranje Vrystaat Vereniging vir Kuns en Kunsvlyt, Stadsaal, Bloemfontein, 13 - 18 Oktober 1947.

79. Katalogus: At Christi's, 28 November - 13 Desember 1947.

80. "Uitstalling van die Nuwe Groep", Die Ruiten, bl. 44
26 Maart 1948.

Hendrikz het gereeld deelgeneem aan die jaarlikse uitstallings van die Suid-Afrikaanse Akademie. Hy het ook vir 'n aantal jare op die Akademie se beoordelingskomitee gedien en is met die uitstalling in 1948 gevra om die vergadering, waarop die pryse toegeken word, te verlaat, daar die moontlikheid bestaan het dat hy 'n prys kon ontvang. Die 8ste Oktober 1948 is die Silwermedalje aan hom toegeken.⁸¹

Hendrikz was met drie beeldhouwerke verteenwoordig op die uitstalling van Suid-Afrikaanse kuns wat in 1948 en 1949 in die Tate Gallery in London tentoongestel is.⁸² Die uitstalling was ook vir 'n tyd in die Stedelike Museum van Amsterdam.⁸³ Uit hierdie deelname blyk dat hy reeds op daardie tydstip naam gemaak het.

In Julie 1950 het hy 'n reisstipendium van die Nasionale Raad vir Sosiale Navorsing vir navorsingswerk in die buiteland ontvang en vir 'n jaar lank het hy weer na Europa gegaan.⁸⁴ Die navorsingswerk het bestaan uit:

(1) Esteties

- (a) Moderne toegepaste beeldhoukuns (die gebruik van beeldhoukuns vir die versiering van openbare geboue in terme van die 20ste eeu.
- (b) Beeldhoukuns in Stadsbeplanning. (Die monument in die uitleg van dorpe en stede, die beeldhoukuns in parke, sportterreine en in stads-en dorpspleine.)

(2) Prakties

- (a) Moderne gietmetodes (die gebruik van Latex vir gietvorms, moontlikhede vir die toepassing van die tegniek tot die giet van groot beelde,
die giet 50/.....

- 81. "The South African Academy. Twenty-ninth annual exhibition, 1949", The South African Architectural Record, bl. 121-128, Junie 1949.
- 82. Katalogus: Exhibition of Contemporary South African Paintings, Drawings and Sculpture. Organised by the South African Association of Arts for the Union Government 1948-9 in the Tate Gallery.
- 83. "Willem de Sanderes Hendrikz M.A." Zuid-Afrika, 26-27, 35e Jaargang no 2, Februarie 1958.
- 84. Dekker, G.: Ons Kuns 11, bl. 25-30. Willem de Sanderes Hendrikz word dikwels Willem de Sanderez Hendrikz

die giet en bewerking van kunsteen.)⁸⁵

Hendrikz het sy vrou en kinders op hierdie reis saamgeneem. Johan was toe twaalf jaar oud en Annemarie tien. Vir die grootste deel van die tyd het die familie in 'n woonboot gewoon.⁸⁶

- Hendrikz 51/.....
84. (vervolg) gespel soos in die artikel van prof. Dekker dan ook die geval is.
85. Korrespondensie: Direkteur van Hoër Onderwys (Nasionale Raad vir Sosiale Navorsing), 28 Mei 1968.
86. Hendrikz se seun, Johan, vertel (in 'n onderhoud: 27 Julie 1968) dat hulle in Holland 'n deskundige op die gebied van skepe, Niek Schriever, raakgeloop het, wat hulle gehelp het om 'n geskikte woonboot te soek. Die boot is in Leiden gekoop.

Om die boot te verskuif is daar altyd 'n skipper gehuur. Daar was te veel reëls en kodes wat 'n mens moes ken as jy dit self wou doen, bowendien was 'n jaar van vakleerlingskap ook nodig. Die boot het dus vir lang tye op een plek bly lê.

Die woonboot was sewentig voet lank en tien voet wyd en dit was toegerus met 'n vier-en-twintig perdekrug motor wat met parafien aangedryf is wat baie min gekos het. (Bothma op. cit.)

Die boot is "De Zwalcker" gedoop (wat beteken swerwer) en dit is ingerig om by die familie se behoeftes te pas. Die middelste deel van die boot is d.m.v. luike verhoog en het gedien as 'n ateljee. Die luike kon afgehaal word sodat beeldhouwerk daar in- en uitgelaai kon word.

Die "vooronder" waar die bemanning gewoonlik geslaap het, is vir die kinders reggemaak. Die "agteronder" was as 'n stoorkamer ingerig. Die ruim is in twee dele verdeel - die voorste deel was Hansje en Willem se slaapkamer en die agterste deel was dan die ateljee. ("Life on "De Zwalcker", The Friend, 22 Augustus, 1950.) Daar was ook 'n badkamer en 'n klein kombuisie.

Die/.....

Hendrikz het die onvoltooide beeld "Reën" uit Suid-Afrika saamgeneem. Hierdie beeld, wat nege voet hoog is, het hy op "De Zwaiker" voltooi.⁸⁷ Die beeld is in 1950 in die Middelheimpark in Antwerpen, België, uitgestal.⁸⁸

Hendrikz het die Ryksakademie vir Skone Kunste in Amsterdam bygewoon. Vervolgens het hy na Frankryk en Italië gereis waar hy gesprekke met argitekte gevoer het en argitektoniese beeldhouwerk bestudeer het.⁸⁹ Gedurende die oorsese reis het die familie vir vier maande Lank na Denemarke gegaan waar Hendrikz toegepaste beeldhouwerk en gietmetodes bestudeer het.⁹⁰

In 52/.....

86. (vervolg) Die lewe op die boot was sorgvry en onkonvensioneel. Die kinders gaan vir 'n paar maande nie skool nie, behalwe na 'n soort van 'n kunsskool op 'n kanaalboot. Die familie het 'n kaart met vaarroetes gekoop en agtergekom dat jy tot in Rusland kan vaar met riviere en kanale.

Hendrikz het, volgens Hansje, die werksomstandighede op die boot baie stimulerend gevind en het baie hard gewerk. Sy self het maklik aangepas by die boheemse lewe en het dit heerlik gevind. (Bothma op. cit.)

87. Meiring op. cit.

88. "Van Wagenpark tot tuin der beeldhouwkunst", Algemeen Handelsblad, Amsterdam, 1 Julie 1950. Hansje vertel in 'n onderhoud, 25 Julie 1968, hoe hulle die beeld "Reën" met die woonboot na die dokke toe geneem het, waar dit uitgehys is en in die skip wat dit na Antwerpen toe geneem het, geplaas is. Die beeld was vir ses maande uitgestal.

89. Onderhoud: Hansje Hendrikz, 25 Julie 1968.

90. Jeppe, H. South-African Artists, bl. 126. Hansje vertel, 25 Julie 1968, dat Hendrikz in Kopenhagen 'n ateljee gedeel het met die seun van Utzon-Frank, die hoof van die Koninklike Akademie vir Skone Kunste aldaar. Die Hendrikzfamilie het in die seun Bomand se ou ateljee gewoon. Hulle het ook 'n besoek aan Noorweë gebring.

Willem wou met alle geweld met die woonboot na Denemarke vaar. Sy kon hom slegs met moeite oortuig dat dit onmoontlik was en hulle het die woonboot in Nederland gelaat.

In Augustus het hulle teruggekeer na Amsterdam en weer hulle intrek in die woonboot geneem. Die plan was om na Parys te vaar en daar te bly totdat die winter hulle na die Suide van Frankryk sou dryf. Hulle wou met die riviere en kanale tot in Parys gevaar het.⁹¹ Hendrikz het beplan om n uitstalling in Parys te hou,⁹² en was ook genader om naderhand in Londen uit te stal.⁹³

Terwyl die familie op pad na Frankryk toe was, het Willem by 't Hertogensbosch in Brabant ernstig siek geword.⁹⁴ Hulle het vroeër as beplan na Suid-Afrika teruggekeer en in Johannesburg het Willem n ernstige operasie ondergaan. Voor hy die operasie ondergaan het, het hy n opdrag in Oos-Londen aan-geneem.⁹⁵

Na die operasie het hy by sy suster en swaer, Regter en mev. J.N.C. de Villiers in hulle strandhuis op Plettenbergbaai aangesterk. Hy het besluit dat hy moet wegkom uit die grootstadslewe en hy het besluit om n plasie naby Plettenbergbaai te koop daar hy baie van die omgewing gehou het.⁹⁶ Die plasie is gedoop "Zwalkerskraal."⁹⁷

Die 53/.....

91. "Life on the Zwalker", The Friend, 22 Augustus 1950.
92. "A sculptor afloat", South Africa, bl. 114, 10 Februarie 1951.
93. Bothma op. cit.
94. "A sculptor afloat", South Africa, bl. 114, 10 Februarie 1951.
95. Onderhoud: Hansje Hendrikz, 25 Julie 1968. Daar word vasgestel dat Willem n maagsweer gehad het en n groot deel van sy maag moes verwyder word.
96. Onderhoud: Regter en mev De Villiers, 24 Julie 1974.
97. Onderhoud: Hansje Hendrikz, 25 Julie 1968. Hansje het haar verloofring verkoop om n deel van die onkoste te dek terwyl haar moeder, Johanna Smuts, vir hulle geld geleen het om die plaas te kon koop.

Die huys in Johannesburg kon hulle egter nie voordelig verkoop kry nie⁹⁸ en toe opdragte begin instroom het Hendrikz besluit om sy ateljee in Jan Smutslaan voorlopig te behou en daar te werk.⁹⁹

Hoe het Willem oor sy eie werk gevoel? Hy het kritiek oor sy werk van mense aan wie se opinie hy waarde geheg het, verwelkom, maar hy het hom nie altyd daaraan gesteur nie. Hyself was sy grootste kritikus en as hy streng standaarde aan ander gestel het, was sy eie, wat hy aan homself gestel het, eers streng. Al het hy met vreugde en genot aan iets gewerk, en was die eindresultaat nie na wense nie, het hy self sommige van die werk vernietig en begrawe. Hy het die idee gehaat dat iets minderwaardigs van hom bly voortbestaan.¹⁰⁰ Vir jare lank het hy probeer om 'n beeldhouwerk, waarmee hy later fout gevind het, terug te koop van 'n Johannesburger wat dit in geen omstandighede wou afstaan of met 'n ander wou laat vervang nie.¹⁰¹

Onder Willem se vriende was daar kunstenaars, argitekke en skrywers. Van al die mense aan wie hy waarde geheg het, het hy iets in homself opgeneem. 'n Groot en opregte vriend van Willem was Norman Eaton. Eaton het altyd eerlik teenoor Willem gesê wat hy van sy werk dink. As dit swak of minderwaardig was het hy nie gehuiwer om dit te sê nie. Willem het hom dikwels vererg maar hulle vriendskap was van so 'n aard dat hulle altyd goeie vriende gebly het.¹⁰²

Hendrikz se rustige selfversekerdheid was 'n karaktertrek wat baie mense beïndruk het en wat menigeen onthou het.¹⁰³ Hy was doelbewus in sy doen en late. Hy was seker van wat hy wou sê en kon hom sonder enige aarseling uitdruk.

Hy 54/.....

98. Onderhoud: Hansje Hendrikz, 25 Julie 1968.

99. Dekker: Ons Kuns 11, bl. 25-30. Volgens Schwellnus (op. cit.) het Hendrikz hier van 16 tot 18 uur 'n dag gewerk, in kloosterstilte, geklee in sy monnispy en sandale, wat sy geliefkoosde werksdrag was.

100. Korrespondensie: Hansje Hendrikz, 13 Oktober 1968.

101. Schwellnus op. cit.

102. Onderhoud: J. de S. Hendrikz, 27 Julie 1968.

103. Dekker, G. "'n Skeppende Iewe beëindig", Die Huisgenoot, bl. 28-31, 8 Mei 1959.

Hy het vaste menings gehad oor die lewe en veral oor die kuns¹⁰⁴ en kon, as iets teen sy ideale of beterwete ingedruis het, hom baie skerp uitdruk.¹⁰⁵ Tog was Willem 'n skaam, sku, teruggetrokke en veral 'n saggeaarde persoon wat vergaderings, direksies en kommissies aan wie hy sy werk moes voorlê en verduidelik, gehaat het.¹⁰⁶ Daar moes, terwyl hy besig was om die tonele in graniet van Volkskas in Johannesburg aan te bring 'n hoë skerm sonder 'n 'n skrefie aangebring word - die starende verbygangers het hom so ontsenu dat hy nie kon werk nie.¹⁰⁷

Van 1951 tot 1953 het Hendrikz aan verskeie groepsuitstallings deelgeneem. Vanaf 17 tot 22 September 1951 het hy op die jaar-likse skou van Suid-Afrikaanse kuns in die Bloemfonteinse Stad-saal uitgestal. By daardie geleentheid het hy dan ook 'n lesing oor "Smaak van Kuns" gehou.¹⁰⁸ In 1952 het hy aan die Van Riebeeck uitstalling in Kaapstad deelgeneem.¹⁰⁹ Vanaf 22 tot 27 September 1952 het hy weer in Bloemfontein uitgestal by 'n tentoonstelling gereël deur die O.V.S. Kuns en Kunsvlytvereniging.¹¹⁰ In 1953 het hy een werk na die Rhodes-Eeufeesuitstalling in Bulawayo gestuur.¹¹¹

Gedurende 55/.....

104. Bothma op. cit.

105. Korrespondensie: Prof. A.L. Meiring, 20 Junie 1968. Hendrikz kon ook, as daar werklik rede daartoe was, baie kwaad word en in teenstelling met sy deurgaans beheersde optrede werklik ru en bars wees.

106. Onderhoud: C.L. Engelbrecht, 5 April 1971.

107. "Hendrikz se werk vir Volkskas", Opsaal, bl. 29-39, 18de jaargang, no. 105, Februarie 1959.

108. "Werke van Sewentig Skilders", Die Volksblad, 17 September 1951.

109. Katalogus: Tentoonstelling van Hedendaagse Suid-Afrikaanse kuns. Georganiseer deur die S.A. Kunsvereniging vir die Sentrale en Kunskomitee van die Van Riebeeckfees, in 1952 in die Kasteel gehou.

110. Katalogus: Oranje Vrystaat Kuns en Kunsvlytvereniging, 22-27 September 1952.

111. Katalogus: Three Centuries of South African Art. Organised by the Government of the Union of South Africa for the central African Rhodes centenary exhibition, Bulawayo, 1953.

Gedurende hierdie tyd het Hendrikz 'n hele aantal groot opdragte ontvang en hy het baie hard gewerk.¹¹² Hy het in sy atelier ingetrek waar hy werk, slaap en eet. Hy het tot saans laat gewerk, sonder vasgestelde ure, geslaap as hy vaak word en geëet as hy honger was.¹¹³ Hendrikz was nog steeds van plan om hom op Zwalkerskraal te vestig en Hansje en die kinders het vooruitgegaan om die plasie bewoonbaar te gaan maak.¹¹⁴

Toe die familie in 1945 oorsêe gegaan het, is die huis in Johannesburg verhuur aan 'n mevrou Margret Helen Gray. Op 2 Mei 1956 het daar 'n egskeiding tussen Hansje en Willem plaasgevind¹¹⁵ en kort daarna het Willem en Margret in die huwelik getree.

Margret se vader was 'n Kolonel Mannering-Stroud van Nairobi. Sy was 'n intelligente persoon met 'n Oxford agtergrond en 'n kunstanares in eie reg. Sy het pensketse gemaak asook portrette geskilder.¹¹⁶ Verder het sy ook gedigte geskryf. Sy het Willem met sy werk gehelp.¹¹⁷

Die 56/.....

112. Meiring op. cit.

113. Bothma op. cit.

114. Volgens Hansje Hendrikz, onderhoud 25 Julie 1968, het sy begin met die aanplant van bome. Hendrikz wou nie op die plasie boer nie, dit sou te veel van sy tyd as beeldhouer in beslag neem. Hy het ook nie van trekkers gehou nie.

Volgens Bothma (op. cit.) het Niek Schriever en sy vrou Anneke, wat Hendrikz in Nederland gehelp het om die woonboot te koop, op die plaas gebly en hy het as bestuurder opgetree.

115. Egskeidingsaksie ingestel in die Hooggeregshof.

116. Onderhoud: C.A. Robinson, 16 September 1968. J. de S. Hendrikz vertel (27 Julie 1968) dat Margret, tipies vrou, altyd meer besonderhede wou insit. Willem het in plaas daarvan om haar op haar foute te wys eerder in die nag opgestaan en reggemaak wat sy verbrou het.

117. 'n Portret van Willem deur haar geskilder is in die besit van mnr. Sammy Lieberman.

Die 8ste Julie 1958 word daar vir hulle 'n dogtertjie, Constan-
tia de Sanderes Hendrikz, gebore.¹¹⁸

Na sy tweede huwelik het Hendrikz, wat nog altyd so 'n rustige
persoon was, 'n gespanne, senuweeagtige indruk gemaak, amper as-
of hy vasgekeer was.¹¹⁹ Daar het tegelykertyd 'n duidelike
verswakking in sy beeldhouwerk merkbaar geword.

Verskeie faktore kon 'n invloed gehad het in die verandering wat
daar in die laaste paar jare in Hendrikz se lewe en in sy kuns
ingetree het. So het hy baie opdragte ontvang waarin hy nie
belanggestel het nie, omdat hulle nie by sy werkwyse en keuse
van onderwerpe gepas het nie. Hy moes hierdie opdragte egter
om finansiële redes aanvaar en uitvoer.¹²⁰

Van kleins af was Willem geneig om oordramaties te wees en om
in allerlei probleme betrokke te raak. Hy was gedurig besig
om te vlug.¹²¹ Die tyd dat hy in Johannesburg gebly het en
Hansje op Zwalkerskraal, het hy weer in so 'n probleem betrokke
geraak waaruit daar op die ou end nie uitvlugkans was nie.
Vir Willem en Hansje se vriendekring was die plotselinge eg-
skeiding 'n groot skok en baie het Willem kwalik geneem oor wat
plaasgevind het.¹²² Hy het baie van sy goeie vriende verloor
wat hom laat vereensaam het. Juus hy, wat so 'n oneindige be-
hoefte gehad het aan sosiale omgang en geestelike kontak met sy
vriende, het dit nou nie meer in dieselfde mate as voorheen on-
dervind nie.

Verder 57/.....

118. Likwidasië en distribusie rekening. Kort na die geboor-
te van die dogtertjie begin Hendrikz, wat 'n gebore swer-
wer is, weer 'n behoefte ontwikkel om oorsee te gaan. Hy
skryf 'n brief aan William E.H. Hartman, gedateer 25 Julie
1968 (die brief is in die besit van A. Hendrikz) waarin
hy probeer om 'n beurs te kry om vir ongeveer ses maande
na Europa en Noord- en Suid-Amerika te gaan. Hy wou
graag 'n werk voltooi waaraan hy al 'n geruime tyd besig
was "Sculpture in relation to Architecture" en dit in
boekvorm uitgee.

119. Onderhoud: Prof. F.C.L. Bosman, 6 September 1968.

120. Onderhoud: J. de S. Hendrikz, 27 Julie 1968. Hendrikz
het hierdie opdragte "potboilers" genoem.

121. Onderhoud: André Hendrikz, 30 September 1968.

122. Onderhoud: C.A. Robinson, 16 September 1968.

Verder was daar 'n tweespalt in Hendrikz se persoonlikheid wat al sterker na vore getree het. Hy het baie talent gehad, 'n wakker verstand, 'n wye algemene kennis en baie ambisie. Maar aan die anderkant was hy 'n dromer, 'n idealis. Sy hele lewe lank het hy probeer om van sy drome 'n werklikheid te maak en hoe ouer hy geword het, hoe onmoontliker het dit geword.

Hy was 'n fyngevoelige mens, 'n "heer", met natuurlike goeie maniere. Maar by tye kon hy ook baie reguit wees. Sy taal het gewissel van poësie tot werklik platvoers¹²³ en hy was dikwels pront en uitgesproke.¹²⁴

In sy keuse van vriende was hierdie tweesydigse persoonlikheid ook duidelik sigbaar. So was een van sy vriende dr. Gerard Büchner, wat gedurende 'n sekere periode as 'n soort van beskermheer vir Hendrikz se kuns opgetree het.¹²⁵

Willem was 'n plattelandse boerseun wat streng volgens reëls en konvensies grootgemaak was, maar tegelykertyd was hy ook 'n boheem. Hy wou vry wees van alle konvensies, maar was tog sienaardig genoeg baie familievas en moes dus konsiderasies hê.¹²⁶ Die laaste jare van sy lewe het hy 'n heeltemal onrealistiese, droomlewe op Zwalkerskraal gevoer.¹²⁷ Miskien het hy te midde van hierdie regte kunstenaars bestaan tog 'n behoefte gevoel aan die vastigheid en reëls van sy jeug en vroeë jare.

Vanaf Februarie 1957 het Hendrikz die meeste van sy tyd op Zwalkerskraal deurgebring. Daar het hy soos 'n prins op sy landgoed gewoon, rojaal en romanties. Hy het ruim gelewe: daar was ryperde op die plaas, asook genoegsame stalknegte en ryuitrustings van alle afmetings. Vanselfsprekend was daar dikwels kuiergaste op die plaas wat ruim onthaal is.¹²⁸

Hendrikz 58/.....

123. Onderhoud: J. de S. Hendrikz, 27 Julie 1968.

124. Onderhoud: H. Potgieter, 22 Augustus 1968.

125. Onderhoud: J. de S. Hendrikz, 27 Julie 1968.

126. Onderhoud: Hansje Hendrikz, 25 Julie 1968.

127. Onderhoud: Prof. H. Martienssen, 24 September 1968.

128. Onderhoud: H. Potgieter, 22 Augustus 1968. Mev. M. de Villiers vertel in 'n onderhoud, 24 Julie 1974, van die kere wat hulle daar gekuier het en hoe gesellig dit was. Daar is buite geëet, en om die gaste was daar spelende kinders, honde en hoenders terwyl van die perde ook staan en toekyk het.

Hendrikz het gevoel dat almal op die plaas van hom afhanklik was, sy familie, die kleinboer kapp en sy gesin, en ook die volkies. Hy het hulle belange op sy skouers gedra en vir hulle verantwoordelik gevoel. Die kere wat Kapp na die huis toe gekom het, is hy binnegehoor en is goeie brandewyn hom aangebied, of hy nou 'n behoefte daaraan gehad het of nie.¹²⁹

Die onewewigtige lewe het inmiddels ernstige finansiële probleme laat ontstaan. Hendrikz het van verskeie mense geld geleen en van sy beeldhouwerk as sekuriteit gegee. In veel gevalle was die beeldhouwerk egter nie die geld wat hy geleen het werd nie.¹³⁰

Hendrikz het meer en meer uitlatings gemaak wat gedui het op vereensaming, innerlike worsteling en twyfel.¹³¹ Hy het 'n mismooedige indruk gemaak en was dikwels depressief. Hierdie aanvalle van depressiwiteit het saamgeval met 'n gevoel van liggaamlike uitputting en 'n onmag om te werk. Hy het probeer om dieselfde hoeveelheid werk te doen as toe hy jonger was, wat natuurlik onmoontlik was. Bekommernis oor sy finansiële posisie en sy onvermoë om te werk het veroorsaak dat hy nie meer kon werk soos hy wou nie en so het 'n bose sirkelgang ontstaan.¹³²

Hierdie 59/.....

129. Onderhoud: J. de S. Hendrikz, 27 Julie 1968. Die Kapps het Hendrikz verafgod. Hulle het later 'n karweibesigheid in Port Elizabeth begin en Hendrikz het hulle R300 present gegee. Toe hulle weg is, het hulle gesê dat Christus soos hy moes gewees het.
130. Likwidasië en distribusierekening. D.F. Heunis, aan wie Hendrikz gevra het om na sy beeste te kyk na hulle vertrek Johannesburg toe (nadoodse ondersoek) het dit goed opgesom met: "Hulle het baie hoog gelewe."
131. Dekker, G. "n Skeppende lewe beëindig.", Die Huisgenoot, bl.28-31, 8 Mei 1959.
132. Nadoodse ondersoek, dr. J.G. Botha. Hendrikz het aan die dokter gesê dat hy dit oorweeg om selfmoord te pleeg. Die dokter het sielkundige behandeling asook skokterapie aanbeveel.

Hierdie idilliese leefwyse van Hendrikz op die plaas kon nie onbepaald aangaan nie. Die harde werklikheid het gekom in die vorm van skuldeisers wat hom begin druk het. Hendrikz se geliefde plaas moes verkoop word¹³³ en op 6 Januarie sou die familie na Johannesburg terugkeer. Vroeg die môre van die 6de Januarie is daar 'n skoot gehoor. Hendrikz is in die saalkamer dood aangetref. Hy is die volgende môre op die plaas begrawe.¹³⁴

Hendrikz se dood was nie 'n impulsiewe daad nie. Al het hy uit sy emosies gelewe was hy tog 'n planmatige mens. Hy het voor sy dood aan verskeie mense meegedeel dat hy selfmoord gaan pleeg maar niemand het hom ernstig opgeneem nie. Hy het al sy persoonlike briewe en dokumente voor sy dood verbrand,¹³⁵ en selfs reëlings getref in verband met sy vee.¹³⁶

Willem Hendrikz het natuurlike talent gehad, hy het die nodige kennis van sy vak gehad en die geleentheid om dit uit te oefen het hulle ook voorgedoen. Tog het hy nie bereik wat hy kon en wou bereik nie. Maar kon hy? Professor H. Martienssen vertel dat haar man ten opsigte van Hendrikz gesê het: "If he could have done it, he would have done it."¹³⁷ Dit is amper asof daar iewers iets in die gekompliseerde karakter van Hendrikz was wat veroorsaak het dat hy nie bo uitgekóm het nie. 'n Portret van hom wat in 1947 deur Clement Sermeels voltooi is¹³⁸ is 'n besonder goeie karakteruitbeelding. Die skildery is somber en dit is asof dit die latere treurspel voorspel. Die gelykenis is treffend, maar tegelykertyd het die skilder daarin geslaag om 'n soort ylheid, amper wankelmoedigheid vas te lê.

Ten tye van sy dood was Hendrikz besig met 'n opdrag vir Federale Mynbou. Die werk is deur sy vrou, Margret, voltooi.¹³⁹

Hy 60/.....

133. Onderhoud: Irmin Henkel, 21 Augustus 1969.

134. Nadoodse ondersoek.

135. Onderhoud: Hansje Hendrikz, 25 Julie 1968.

136. D.F. Heunis, verklaring, Nadoodse ondersoek.

137. Onderhoud: Prof. H. Martienssen, 24 September 1968.

138. "Treurspel Willem Hendrikz eindig in Winskope", Dagbreek en Sondagnuus, 13 Desember 1959. Hierdie skildery is tans in die besit van mnr. André Hendrikz.

139. Distribusie en likwidasierekening.

- 60 -

Hy het ook nog 'n opdrag ontvang vir die nuwe Transvaalse Provinsiale Administrasie gebou. Aan een van sy vriende het hy egter gesê dat hy daarmee die grootste opdrag van sy lewe ontvang het maar dat hy glad nie daarin belangstel nie.¹⁴⁰

140. Onderhoud: Hansje Hendrikz, 25 Julie 1968.